

Károlyi Mihály drámája¹

Károlyi Mihály 1927 elején drámaíráshoz fogott. Az emigrációba kényszerült és hazájában folyamatosan gyalázott politikust nemcsak a személyét ért méltánytalanság keserítette el, de mindenekelőtt az ismét zsákutcába, ellenforradalmi körülmények közé kényszerített Magyarország sorsa is. Visszaállították az őszi-rózsás forradalom előtti, már akkor is korszerűtlen állapotokat, a külpolitikában pedig a szótértés kísérlete helyett az ország területét megrabló szomszédokkal a nyílt ellenségeskedést választották, ami magában hordta egy újabb tragédia lehetőségét.

Az őszi-rózsás forradalom és az első köztársaság vezető politikusát mindekelőtt az a kérdés foglalkoztatta: miért nem tudta a forradalom megvalósítani korszerű és emberséges céljait. Vizsgálni kezdte a politikai siker és a politikai erkölcs összefüggéseit, s arra kereste a választ: a nemes cél érdekében megengedheti-e a forradalom, hogy bizonyos erkölcsi kötöttségeken túllépjen. A válasz általában tagadó, de ha figyelembe vesszük, hogy a politikus céljai megvalósítása érdekében kénytelen taktikai lépéseket is tenni, akkor azt kell mondanunk, hogy a jó arányérzékkel keretek között tartott erkölcsi engedmények szükségességét a siker utólagosan igazolja. Kudarccal viszont előfordul, hogy az utókor az erkölcsi elveket betartó politikust is elítéli, akinek néha egy egész életen át tartó vezeklés sem elég államférfiúi becsületének helyreállítására.

Ravelszki című tragédiájában Károlyi nem az őszi-rózsás forradalom történetét írta meg, hanem egy sehol sincs országban, Mazuriában játszódó, kitalált történet során válaszolt a gyötrő kérdésekre, s eközben az őszi-rózsás forradalom egyes mozzanatait is beépítette a darabba. Mivel a dráma ismeretlen, fel kell vázolni a cselekményt is. A darab kezdetén a Ravelszki vezette forradalmárok

SALAMON KONRÁD (1941) történész, az MTA doktora.

1 Károlyi Mihály *Ravelszki* című színműve 1970-ben jelent meg Hubay Miklós elismerő előszavával, aki egyben elvégezte a dráma színpadra alkalmazását is. 1971-ben bemutatta a József Attila Színház, 1979-ben pedig a kecskeméti Katona József Színház, de a feladattal egyik társulat sem tudott megbirkózni, így az előadás sikertelen volt. A drámát azóta elfelejtették.

irodájukban arra készülnek, hogy az estére meghirdetett nagygyűlésükön bejelentsék az általános sztrájkot, ami reményeik szerint a győztes forradalom első lépése lesz. Ekkor érkezik Ravelszki a hírrel, hogy Balth báró miniszterelnök a szomszéd országoktól, mindenekelőtt Labiától fegyveres segítséget kért a forradalom elfojtására, amiért cserébe egy mazuriai területet is hajlandó átadni. Ezért ő a határra utazik, hogy találkozzon a labiai forradalmi párt küldöttjeivel.

Közben betoppan egy nagy meglepetést okozó látogató, Balth báró kedvese: Rita, hogy figyelmeztesse Ravelszkit az ellene készülő merényletre, de jövetele célját csak az érintettnek hajlandó elárulni, ezért bizalmatlanul fogadják, s nem engedik Ravelszkival találkozni, aki útnak indul a határ felé. A jelenetben Károlyi csipkelődve jellemzi a lelkesedő forradalmárokat, s mindenekelőtt Ravelszki nagyhangú helyettesét, Gregort, akiről látszik: nehezen viseli, hogy a mozgalomban csak a második. Gregor nagyravágásának felvillantásával a szerző a darabon végighúzódozó feszültséget teremt, amely a közös ellenség legyőzése során ellentétté válik, s majd a történet legvégén robban és semmisül meg. Ezzel Károlyi a darab elején felvázolta a drámában feszülő ellentétek hárompólusú szerkezetét, miszerint Ravelszkinak két ellenfele van: egyik a saját helyettese, a másik a miniszterelnök.

Ravelszki távoztával Gregor fogadja az addig feltartóztatott Ritát, fölényesen elutasítja annak figyelmeztetését, így ez a tette akaratlanul is a merénylet végrehajtását segíti elő. Ekkor érkeznek meg a házkutatásra kivezényelt katonák, ami Ritát kétségbe ejti, mert azt is tudja, hogy a házkutatást a merénylet végrehajtása után fogják kezdeni, s döbbenet jelent ki: „Ravelszkit megölték!” Vélekedését alátámasztja a házkutatást irányító százados, akinek érdeklődésére a hadügyminisztériumból megerősítik: a Labia felé vezető úton felrobbantottak egy autót, amely még mindig lángol.

Miután az első kép végén egyértelműnek látszik, hogy a merénylet sikerült, a második kép azzal kezdődik, hogy egy vidéki postáskisasszony szobájában pihen Ravelszki, aki csak jelentéktelen sérülést szenvedett, tehát folytatni akarja az útját. Ezt azonban Margit, a postáskisasszony ellenzi, és vállalja, hogy a labiai forradalmároknak elviszi Ravelszki üzenetét. Az üzenetben ez áll: a mostani kormány hiába ajándékozta el a szóban forgó területet, „mi azt fegyverrel úgyis visszaszerezzük”. S Margit kérdő tekintetere így folytatja: a „haza bölcsei” azt tartották: „mindent kockáztathatunk a hazáért, de a hazát kockáztatnunk nem szabad”. Károlyi tehát a dráma elején egyértelművé teszi: a forradalomnak vállalnia kell a területekért folytatott jogos küzdelmet. Ennek a beszélgetésnek a dráma végén külön jelentősége lesz. (1919. február 19-én, a kormány ülésén Károlyi kijelentette: „fegyverrel a kezünkben készen akarunk állni arra, hogy létfeltételeinket visszaszerezzük”.)²

A beszélgetés közben megérkezik Rita, hogy a postáskisasszonytól érdeklődjön az eseményekről. Margit nem akar vele szóba állni, Rita kijelentésére

2 *Magyarország története*. 8. kötet. Bp., 1976, Akadémiai Kiadó, 175.

azonban, hogy a merényletbe Balth miniszterelnök bele fog bukni, a másik szobából kijön Ravelszki, hogy a történetek után érdeklődjön. Rita beszámolója szerint a külvárosokban a nép kint van az utcákon, s a katonaság nem hajlandó ellenük fellépni. Ezután Margit elindul a határ menti találkozóra, Ravelszki és Rita beszélgetéséből pedig megtudjuk: valaha kölcsönös vonzalom fűzte őket össze, de ez nem bontakozhatott ki, mert Rita akkor már férjnél volt. Majd messze sodródtak egymástól: Ravelszki a forradalmárok vezetője lett, Rita pedig özvegyé válva Balth báró kedvese. Erre Ravelszki mint férfi külön is rákérdez, Rita azonban a szerelmes asszony legtökéletesebb logikájával kérdez vissza: „Nem elég az válasznak, hogy délután ott ültem a maga előszobájában? S hogy most meg itt vagyok?”

A harmadik kép a Ravelszki-párt parlamenti helyisége, ahol arról folyik a beszélgetés, hogy a halott Ravelszki örökségét képes lesz-e Gregor folytatni, aki épp hatásos beszédet mond az ülésteremben. Közben megjelenik a leendő hatalomhoz dörgölöző lapszerkesztő, majd egy ezredes, aki parancsot kér az ülésteremből kilépő Gregortól, megjegyezve: a végrehajtás sikeresebb lenne, ha a forradalmi bizottság őt tekintené a leendő hadügyminiszternek. Gregor ezt jóváhagyóan tudomásul veszi, a máris odaügyeskedett lapszerkesztővel pedig sajtófőnökeként beszél. A konkra érkezők ugyanakkor kiváltják a régi vezetőtársak elégedetlenségét, s egyikük kijelenti: ha lenullázzák, kilép a pártból.

A hiteles jelenetet Károlyi saját tapasztalataira építhette, aki nemcsak lélektanilag megalapozott, logikusan cselekvő szereplőket állított színpadra, de a történetet is nagyon jól szerkeszti. Ugyanis a pártvezetőség abban a tudatban tevékenykedik, mintha Ravelszki halott volna, a nézők azonban tudják, hogy él, s várják, mikor jelenik meg.

Eközben érkezik a párthelyiségbe Bielovin gróf, a kormány szürke eminenciása, aki a párt vezetőjével akar tárgyalni. A beszélgetés kezdetén Bielovin leereszkedő nagyúr, Gregor pedig hangoskodó forradalmár. Bielovin azonban arra figyelmezteti az általa Danton elvtársnak szólított Gregort, hogy a forradalom a még abszolútabb hatalom előszobája, s ajtaja a trónteremre nyílik, de a trónon nem Danton és társai fognak ülni. Károlyi 1927-ben valószínűleg azt még nem érzékelte, hogy a jakobinusok által túlhajtott francia forradalomhoz hasonlóan a bolsevikok által kisiklatott orosz polgári forradalom is az abszolút hatalomhoz, a sztálini totális diktatúrához vezet. Ugyanakkor e Bielovin gróf által kimondatott, történetfilozófiai mélységű gondolatnak általános igazsága a bolsevizmusra is igazolódott. S itt arra is fel kell figyelni, hogy a dráma során a szerző Ravelszki ellenfeleivel mondat ki több fontos, általa is vallott igazságot. A dráma végén pl. Balth báró hivatkozik arra, hogy a történelemben Cromwell és Lincoln a „legszebb nevek”, akik egyszerre tudták Machiavellit és Krisztust szolgálni, azaz sikeresnek és erkölcsösnek lenni. Ezzel Károlyi két dolgot is érzékeltet, hogy a történelemből nem a szélsőséges politikusok a példaképei, s hogy a politikai ellenfelek egyaránt fontos értékeket képviselő, figyelemre méltó személyiségek.

Cromwellnek, az angol forradalom vezetőjének a példája azért is fontos, mert ő volt az, aki nemcsak a régi rend képviselőivel számolt le keményen, de a forradalmat szélsőségesen túlhajtani akaró levellerek és diggerek mozgalmával is. Ezzel megakadályozta a társadalom belső ellentéteinek végletes kiéleződését, így a forradalom után bekövetkező restauráció sem volt olyan erőteljes, mint például a jakobinus diktatúra utáni Franciaországban. Ebből következően a Stuart-restauráció bár véres, de rövid volt, s az 1688-as dicsőséges forradalom meg tudta teremteni az alkotmányos királyságot és a parlamentáris demokráciát. Ettől kezdve Nagy-Britanniának nem volt szüksége újabb forradalmakra. Az idejekorán bevezetett reformok ugyanis megelőzték a társadalom belső ellentéteinek egészségtelen kiéleződését.

Visszatérve a drámára: Bielovin az addigi kemény vitát ellenfele hiúságára hatva igyekezett mérsékelni, miszerint Gregor „kisujjában is több érzék van a politikához, mint volt annak a szegény Ravelszkinak... Annak mindig olyan örült ötletei voltak. És csökönys volt.” Károlyi itt – kellő öngúnnyal és nem egyetlen esetként – a róla megfogalmazott bíráló véleményeket illesztette be a drámába. Ugyanakkor rövidesen az is kiderül, hogy Gregor politikai rugalmasságának milyen laza az erkölcsi háttere, és ez miként vezet el a megalkuváshoz. Bielovin ugyanis felveti, hogy a tárgyalásba kapcsolódjon be Balth báró, akinek így simán lehet likvidálni a kormányát, s ezzel el lehet kerülni a forradalmat. Erre Gregor közbeveti: „De hisz az előbb mondta ön, hogy nem hisz a forradalomban.” Persze hogy nem hiszek – válaszolja Bielovin –, mint ahogy a boszorkányokban sem, de azért nem szeretek velük találkozni. (A darabban több ehhez hasonló szellemes párbeszéd is található, ami külön is élvezetessé teszi Károlyi művét.)

Gregor beleegyezik, hogy Balthot vonják be a megbeszélésbe, de Balth megérkezése után ismét kitör belőle a forradalmár, és kettejük közt nagyon kemény vita alakul ki. Ekkor közbelép Bielovin, a nagy közvetítő, és azt javasolja: mindkét fél mondja el, mit tud a másikról, de kezdje Balth miniszterelnök, aki ezzel átmenetileg jobb helyzetbe kerül, s Gregorhoz fordulva így folytatja: „Mit tudok? Igazán semmit. Azt, hogy maga benne volt annak idején a betegségyező panamájában. Én intézkedtem, hogy az ügyészség maga ellen ne emeljen vádat. A hamisított nyugtái így a birtokomban vannak.”

Gregor erre forradalmi demagógiával válaszol, miszerint: az efféle ügyeken túllépett a történelem, mintha az erkölcstelenségeken túl lehetne lépni, és folytatja heves vitáját a miniszterelnökkel, aki nem hiszi el, hogy Gregornak Ritától vannak értesülései, s arra jut: elég a pletykákon alapuló feleselésből, ezért folytatni fogja a harcot a végsőkig. A tárgyalás már-már megszakad, de Gregort ekkor – ismét a jó cselekményszövés! – a telefonhoz szólítják. Rita keresi, és megbeszélésre hívja. Ez megerősíti a zavaros múltú Gregornak azt a nézetét, hogy az asszony továbbra is kész Balth ellen vallani, tehát a hatalmat a számára is kellemetlen botrányok és erőszak nélkül is megszerezheti. Így a tárgyalás folytatását javasolva azt ajánlja a Rita telefonja hatására elbizonytalanodott

Balthnak: nem ragaszkodik a miniszterelnök korábban említett nemzetközi bíróság elé állításához, ha simán lemond, és a Ravelszki nevét viselő pártot nevezi meg a hatalom méltó birtokosaként. Bielovin azonnal közbeszól: a formula jónak látszik.

A helyzet fonákságát érzékelő Balth pedig nevetve mondja Gregornak: ha egy független bíróság abból a régi jogászi elvből indulna ki, hogy Ravelszki meggyilkolása kinek használt, Gregort találná a leggyanúsabbnak. A leendő miniszterelnök azonban nem marad adós a megfelelő válasszal, miszerint: Balth nemcsak bűntényt követett el, de egy politikai hibát is, ami viszont természeténél fogva az ellenfélnek használ. Károlyi e mesteri szóváltással itt is azt érzékelteti, hogy a régi és az új küzdelmét egyenlő ellenfelek vívják.

Ezt követően kezdetét veszi a politikai fordulat, s Ravelszki pártja a hatalom kapujába érkezik. A következő jelenetben Rita lakása nyitott ablakában állva közvetíti a látottakat. Ravelszki azonnal le akar menni az utcára, hiszen ez már a forradalom, ebből egy percet sem lehet elmulasztani, de Rita nem engedi, így a függöny mögül gyönyörködik a forradalom vértelen győzelmében, a ruháikon fehér virágot viselő békés tömegben, de észreveszi azt a táblát is, amely halált követel Ravelszki gyilkosaira. Ezért is egyre türelmetlenebbül várják Gregort, aki diadalittasan robban a szobába, de Ravelszki láttán torkán akad a szó.

A döbbenet után Gregor összeszedi magát, megöleli Ravelszkit, s közli: a merénylet híre teremtette meg a forradalmi helyzetet... „Ki gondolta volna, hogy ilyen népszerű vagy?” S rögtön az iránt érdeklődik: „Kik láttak téged?” A válasz megnyugtató a számára: csak a postáskisasszony, de – teszi hozzá Ravelszki – ez teljesen mindegy, mert percek múlva meg kell tudnia az országnak, hogy élék. Biztos ez? – kérdezi Gregor, és elkezdődik egy vita, amelynek során a forradalom érdekére és Ravelszki halhatatlan nagyságára hivatkozva Gregor azt bizonygatja: a forradalom vezérének halottnak kell maradnia. Az ő meggyilkolása miatti felháborodás mozdította meg az országot, mindenki tüntet, de még Balth a miniszterelnök. S ha most kiderül, hogy Ravelszki él, jön az ellenforradalom.

Az ellenforradalomtól való túlzott rettegés az 1919 eleji magyarországi tapasztalat. Böhm Vilmos és társai ugyanis arra hivatkozva szövetkeztek a kommunistákkal, hogy csak így háríthatják el az ellenforradalmi veszélyt (holott tudvalevően épp ezzel növelték meg). S itt utalnunk kell Bibó István zseniális megállapítására, miszerint a képzelt veszedelmekkel való riogatás elősegíti azok valóságos veszedelmekké válását.

Visszatérve a vitához Ravelszki természetesen azzal érvel, hogy pártjuk mindig az álszenteskedés, a hazugság ellen küzdött, tehát nem kerülhet hatalomra egy ilyen nagyszabású csalás árán. Végül Gregor azzal a félrevezető ígérettel akarja Ravelszkit rávenni a hallgatásra, hogy miután átvették a hatalmat, és konszolidálták, akkor majd elő lehet jönni az igazsággal. Ravelszki azonban észreveszi Gregor ajánlatának kétszínűségét, amit egyébként Rita asszonyi ösztöne már Gregor első szavai után észrevett. Ravelszki tehát egyértelművé teszi,

hogy csak egy lehetőség van: vagy most leleplezik az akaratlan hazugságot, vagy örökre fenn kell tartani a mártírhálálról szóló legendát. „A forradalomnak ezt az eredendő bűnét örökre titokban kell tartani.”

Ravelszki nem akarva kockáztatni nagy álmának, a forradalom békés győzelmének a megvalósulását, s Gregor félrevezető érvelésének a hatására – aki nem tájékoztatta a miniszterelnökkel folytatott tárgyalásáról sem – vállalja a nemtelen áldozatot, s ezzel elköveti a bukáshoz vezető tragikus vétséget. (Ahogy Károlyi is a vérontás elkerülése érdekében szó nélkül tudomásul vette, hogy egy háta mögött megszervezett puccsal eltávolítsák a hatalomból.)

Gregor természetesen mindent megígér, sőt még érzeleg is Ravelszki egy ironikus megjegyzésére válaszolva: „Azt hiszed, nekem nem fáj, hogy búcsúnunk kell. Hidd el, te maradsz fölényben.” Majd miután javasolta, hogy Ravelszki korábbi mozgalmi álnevéen menjen emigrációba, így esküdözik: „Csak Jensen doktor utazik el, Te itt maradsz. A párt neve Ravelszki-párt lesz. Példakép leszel. Szoborban, drámában, filmben. Amit írtál, szentírás lesz. Kívánhatsz-e ennél többet?”

Ezt követően Ravelszki azt kéri, hogy Gregor hívja ide a pártvezetőséget, akik előtt becsületszavát adja, hogy nyomtalanul eltűnik. „Ti pedig a becsületszavakat adjátok, hogy hívek maradtok a párt programjához.” Erre a fellengzős Gregor: „Úgy érzem, a forradalmak történetében egyik legmagasztosabb pillanat tanúja lehetek...” Ravelszki közbevág: „Siess, a forradalmak története nem szereti a szószaporítást.” Gregor a „magasztos pillanattól” távozva – ugyancsak nagyszerű írói ötlettel – rázárja Ritára és Ravelszkira az ajtót. Rita a felháborodástól szinte fuldokolva mondja „...Micsoda ostoba, otromba...”

Erre az otrombaságra csak Rita és Ravelszki emelkedett jelenete következhet. Bár van a lakásnak másik kijárata is, de nem veszik igénybe. Sőt, Rita Ravelszki kérésére sem távozik el, mert megérzi, hogy szerelme eljutott az öngyilkosság gondolatához, és még szégyelli is, hogy ő jött rá utolsónak arra a legjobb megoldásra, amit mindenki sejt és vár. Rita azonban ezt örülségnek tartja, viharosan magához öleli kedvesét, majd közli: vele megy az emigrációba, s az életet igenlő női logikával mondja: „Ha tudnád vállalni a halált, csak hogy a nép boldog legyen, kérlek, vállald az életet, hogy én is boldog lehessenek.” Tehát a személyes öröm, valamint a társadalom boldogsága egyenrangúak.

Ez a cselekménybe tökéletesen beleillesztett szerelmi szál a közélet és magánélet természetes egységét mutatja. Ravelszki a jelenet végén megköszöni, hogy Rita átsegítette ezen a negyedórán. Kintről zörgés hallatszik, majd a nyíló ajtóban megjelenik Gregor a párt két vezetőjével. Ravelszki szembenézve velük csak ennyit mond: „Mintha a hóhérok jönnének értem.”

Az eddig elmondottakból is látható, hogy a dráma, így Gregor, Rita és Ravelszki jelenete, a színészek számára nagy játéklehetőséget biztosít, mert a szavakkal kimondatlan érzelme hullámzás sok-sok árnyalatát mutathatják be.

A tragikus vétség elkövetésével ér véget a dráma négy képre osztott első fele. Az 5. kép egy emigránsok lakta tengerparti panzió. Itt él két éve Ravelszki mint

doktor Jensen és felesége, Rita. Károlyi nagyszerű képet ad a talajukat vesztett, álmodozó emigránsokról, akik a soha elkövetkezni nem akaró holnap reményében élnek, az emigráció kényszerű zsákutcájában. Ugyanakkor az sem került el a szerző figyelmét, hogy a „huszadik században a történelmi folyamatok gyorsabban folynak le, mind régen – az emberi élet viszont lényegesen hosszabb... Így módunk van mindennek megérni a fordítottját... Én például most... bagatell két év után hazatérek...” mondja a jelenetben Balth báró.

Az is elgondolkodtató, hogy az emigrációban megfér egymással a Mussolini elől menekült olasz kommunista, a bolsevikok elől menekült fehér orosz herceg, akik egymás állandó, vitatkozó sakkpartnerei, valamint a spanyol köztársaságiak oldalára állt, ezért Franco elől menekülni kényszerült spanyol gróf, aki rövid távollétéből visszatérve így köszönti az orosz herceget: „Csakhogy látlak, vén hóhér.” Mire a válasz: „Isten hozott, vén kommünár, azt hittem, már felakasztottak.” Mire az előbbi: „Csak ön után, hercegem, csak ön után.”

Beszélgetésekbe néha Jensen–Ravelszki is bekapcsolódik, megjegyezve, ha az olasz kommunista és a fehér orosz herceg hatalomra kerülnének, habozás nélkül kivégeztetnék egymást. S amikor a spanyol gróf a vértanú Ravelszkit dicséri, az érintett szomorú önbírálattal ezt válaszolja: „Ravelszki?... Nekem az a benyomásom, hogy az egy gyenge, hiú és tapasztalatlan politikus volt... Nem ismerte az embereket. Hitt bennük... Engem nem lelkesít az emléke.” Károlyi tehát a drámában egyáltalán nem dicséri egykori tevékenységét, s e jelenetben inkább Jászi Oszkárnak a forradalom után írt jellemzését idézi fel, miszerint: Károlyiban volt valami Dosztojevszkij Félkegyelműjéből, akit azért neveznek így, „mivel elveket és jellemeket a gyermek naivitásával komolyan vesz. Demokrácia, szocializmus, pacifizmus őneki nem politikai jelszavak voltak, hanem erkölcsi realitások.”³ A szerző Ravelszkiával egykori pacifizmusáról is bírálatot mondhat: „Mindig az volt az eszményem: forradalom, vér nélkül. De van egy olyan gyanúm, hogy a vértelen forradalmaknak bukás a sorsuk...”

Ebben a sokszínű emigráns társaságban keresi fel Jensen doktort mint ismeretlen honfitársát a haza készülő Balth báró. A szakállt növesztett Ravelszki természetesen felismeri Balthot, az utóbbi viszont ennek nem adja jelét, de a Ravelszkiával folytatott vita során érzékelhető: rájön, kivel beszél. E folyamatot a rendezésnek és a színésznek kell érzékeltetnie.

A beszélgetés során Ravelszki számára egyértelművé válik, hogy pártja elárulta az eszméit. Balth ugyanis leendő miniszterként megy haza, ráadásul Jensen doktor legnagyobb megdöbbenésére a Ravelszki-mauzóleum avatására, amelyre koszorút visz: „Legnagyobb politikai ellenfelemnek – az engesztelődés zálogául” felirattal. Itt Károlyi – majdnem szó szerint – a Tisza István ravatalára küldött koszorújának szövegét idézte. A Gregor vezette hatalom tehát a végletekig fokozza az abszurditást: üres mauzóleumot épít Ravelszkinak, akinek kérdésére, hogy mit szól ehhez a nép, Balth cinikusan így felel: „...a népnek

3 Jászi Oszkár: *Magyar kálvária – magyar föltámadás*. Bp., 1989, Magyar Hírlap, 115.

olyan nagy szíve van". A legtökéletesebben megfér benne a gyilkos és az áldozat. S Ravelszki koporsója egyenesen feltétele az én bársonyszékemnek. Majd a felelősség kérdésére térve Balth szerint Ravelszkinak nincs joga számomra kérni eszméinek az elsikkasztását, mert ő is felelős ennek a hatalomnak a kialakulásáért. Ezzel Ravelszki, más okból, mint Balth, de egyetért. Bebizonyosodott ugyanis, hogy a nemes céllal elkövetett csalás a hazugságok olyan láncolatát indította el, amely a forradalmi párt eredeti céljának feladásához vezetett.

A forradalom eszméit eláruló otthoni állapotokat jól mutatja, hogy a megdöntött kormány volt miniszterelnöke noteszét előkapva immár azzal kérkedik: a sok elintézni valója között Jensenéknek, mint Ravelszki most megismert örökösének is javítani fog az életkörülményein. Ravelszki ezt már túl soknak tartja, s keményen felszólítja Balthot, hogy takarodjék, aki távozóban egyértelművé teszi: felismerte, kivel beszélt. Azzal példálódzik ugyanis, hogy színházi eladásokon: „vannak kettős szerepek, amelyeket bizonyos színészekkel nem szabad eljátszatni. Olyanokkal, akik hajlamosak a szkizofréniára... Túlságosan is átélik."

A jelenet a nemes cél érdekében elkövetett csalás szégyenletes következményeinek bemutatása mellett arra is figyelmeztet, hogy a forradalom vezetőinek határozottan kell megakadályozniuk mind a szélsőségesek, mind a karrieristák hatalomra jutását. A Balth báróval folytatott vita után tehát Ravelszki csak a hazatérés mellett dönthet.

A 6. kép már otthon játszódik, Rita egy régi ismerősének a külvárosi házában. Vasárnap lévén, a háziasszony templomba készül, és a közeli temetőbe, a Ravelszki-mauzóleum avatására. Ritának ezt nem sikerül eltitkolnia férje elől, aki az elmúlt napokban a szomszéd szobába húzódva az ajtón át panaszok sorát hallgatta végig, amelyek megerősítették a nagy hazugság leleplezésének szándékában. Miután a háziasszony elment, megérkezik a Ravelszki elleni merényletben meghalt sofőr özvegye, aki a rendszer újabb visszasságairól számol be, s azt is közli: előkelő meghívója ellenére sem hajlandó elmenni a mauzóleum-avatóra, hiszen a mai rendszer vezetői annyira méltatlanokká váltak, hogy a halott megfordul a sírjában. S felteszi kérdést: minek a takargatására való Ravelszki „végtelenül kihúzott szemfedője".

A beszélgetés vége felé zaj hallatszik a szomszéd szobából, s amikor Rita az özvegy távozása után belép, hogy közölje férjével azonnali távozásuk szándékát, annak csak hűlt helyét találja. Ravelszki tehát – Rita szavaival – elindult szembe a sorsával. Közben megérkezik két Ravelszkit kereső titkosrendőr, a hangszórókból pedig Gregor miniszterelnök hangja hallatszik „Ő, aki most utolsó útjára idejött, hogy meglelje örök nyugalma a hazai földben..." E többértelmű kijelentés nemcsak az üres koporsó újratemetésének szégyenletes hazugságára utal, hiszen az igazságot a Gregor-féle vezetés minden valamire való tagja ismeri, de mintegy előkészít a mindenre elszánt Ravelszki végső cselekedetére is.

E jelenet alatt a cselekmény áthelyeződik a temetőbe. Ravelszki egyedül áll szemben a közönséggel, mintha ők lennének a mauzóleum avatására összegyűltek, s arról beszél, hogy „minden hazugság, becsaptak benneteket", ne tőrjete

tovább, mert „elárulták a szabadságot, meggyalázták az igazságot”. Eközben a hangszórókon hallatszik az ünnepélyes újratemetés közvetítése. (Ez az a jelenet, amely miatt a drámát valószínűleg csak politikai fordulatot jelentő választás után lehetne bemutatni, amikor az idézettek a bukott kormány bírálataként értendők. Akadna-e olyan, évek óta hivatalban levő kormány, amely egy ilyen színpadi jelenetet eltérne?)

Közben fehér köpenyes ápolókkal megérkeznek a civil ruhás rendőrök, s közlik: a közeli ideggyógyintézetből megszökött egy ártatlan bolond. Hiába tehát a kétségbeesett üvöltés: „Emberek, én vagyok Ravelszki”, az ápolók és a rendőrök elvezetik.

Az utolsó jelenet az ún. idegszanatórium. A Jensen úrként idehozott Ravelszki türelmetlenül várja a külföldi rádióhíreket, de az ápolónó ezektől igyekszik megóvni. Váratlanul megérkezik Rita, aki előkészített egy szökést, de kettejük beszélgetése során Ravelszki egyértelművé teszi, először az igazságnak kell kiderülnie, s utána „már az se baj, ha megmented az életemet”. Azt is közli Ritával, hogy a Milánóban hagyott dokumentumai nyilvánosságra hozatalát várja, ezért érdeklődik a rádió hírei iránt. (Ravelszkinak az ápolónóval, majd a feleségével folytatott párbeszédei kapcsán meg kell jegyezni, hogy ezek, néhány korábbi részlethez hasonlóan, túl hosszúnak tűnnek, s ez árthat a darab színházi sikerének.)

Váratlanul megérkezik Balth báró – Gregor tudtával –, hogy a botrány elkerülése érdekében akár Ravelszkiékat is megmentse. Ugyanis, ha Gregor biztosítékot kapna, hogy külföldön nem kerülnek elő a miniszterelnök számára kellemetlen dokumentumok, az megnyugtató lenne. Balth szerint helytelen „bizonytalanságban hagyni a hatalmon lévő politikusokat. Idegeskedni kezdenek. S ilyenkor szoktak elkövetni... gonosztetteket.” Ez az idézet is mutatja, hogy Károlyi jól ismerte a politika legtöbb szereplőjére jellemző lelkületet. Gondoljunk csak Kádár 1956 utáni vérengzésére.

Vitájuk során Ravelszki közli: nem tud olyan biztosítékot adni, amit Gregor elhinne, majd az iránt érdeklődik, hogy a visszautasításra a miniszterelnök mit válaszolna. Balth ekkor megkéri Ritát, hogy a most következő ízléstelen jelenetnek ne legyen a tanúja, s ezzel Ravelszki is egyetért. Ezt követően beszélőtja Margitot, a darab elején megismert postáskisasszonyt, aki most Gregor titkár-nője, s akiért épp úgy rajong, mint hajdan Ravelszkiért. Az ő alakja is telitalálat: a negyvenes éveiben járó, pártában maradt hölgy minden érzését és szenvedélyét a mozgalomban éli ki. Margit hajlandó eskü alatt vallani, hogy a merénylet után Ravelszki az ő lakásán egy szomszéd hatalom ügynökével tárgyalt, és ígéretet tett neki területi engedményekre, ha hatalomra segítik. S hogy Ravelszkinak ez az árulása ne hagyjon foltot a párt becsületén, s a népnek se kelljen bevallani, eltávolították az országból, és halott hősnek tekintették. Ravelszki hiába tiltakozik, hogy ez nem igaz, Margit – akinek Ravelszki a darab elején arról beszélt, hogy az ország elfoglalt területeit szükség esetén fegyverrel is visszaszerzik – csak annyit válaszol: Ne felejtse el, „van életének egy órája, amelyre nincs más tanú, csak én”. Balth összefoglalója szerint: nem érdemes az igazsággal előho-

zakodni. „Ravelszki él! Szenzáció! A postáskisasszony vallomása! Még nagyobb szenzáció! Túl nagy ár volna ez egy feltámadásért – Jensen úr.”

Ebben a jelenetben Károlyi már 1927-ben felhívta a figyelmet, hogy az erkölcsi tönkretétel politikai eszközzé válik, ami a XX. század második felében, az ún. tömegdemokráciákban a szemben álló politikai erők mindennapos gyakorlata lett.

Margit és Balth távozása után Ravelszki azon töpreng, hogy immár nem elég az igazság kiderülése, mert az előkészített és cáfolhatatlannak tűnő rágalmat is valahogy semlegesíteni kell. S amíg erre rá nem döbben, jobban szeretné, ha a várt híreket nem mondanák be a rádióban, nehogy a Balth báró által felvázoltak valósuljanak meg. Felveti a kérdést, hogy egy Machiavelli megtalálná-e a kiutat? Továbbá mi történik, ha Cromwell, de inkább Lincoln életében is akad egy rágalmozó postáskisasszony?

A Balth báró távozása után visszatért, tehát az ördögi tervet részleteiben nem ismerő Rita szerint a hamis vádak le fognak peregni. Ravelszki azonban továbblép: a rágalom olyan, mint a kullancs vagy a tetű, a halotról menekül. Rádásul nehezíti a helyzetet a tömegek hangulatát irányító, immár politikai tényezővé vált sajtó is, amelyről véleményét a szerző az ápolónővel mondatja ki: „Régebben csak az újságokról mondtuk, hogy hazudnak. Most itt van a rádió is.” Nem köz tudomású, hogy a Károlyi-kormányzattal szemben nemcsak a szélsőbaloldali, de a polgári sajtó egy része is ellenszenvvel viseltetett.

Beszélgetésük végén az egyetlen megoldásra akaratlanul is a feleség mutat rá: „A meggyilkolt Lincoln holtteste fölött hiába jelent volna meg bármilyen rágalommal is egy egzaltált amerikai postáskisasszony.” Rita szavai megerősítik Ravelszki önfeláldozó elhatározását: „A két hazugságrendszer között keresek egy rést, amelyen át elérhető mégis az igazság.” S ez legalább olyan nehéz, mint innét megszökni.

Az előadás során nem minden néző érti meg azonnal Ravelszki elhatározásának lényegét, de a pár perc múlva bekövetkező események visszamenőleg megértetik az áldozatvállalás lelki folyamatát. Ebben a tragikus pillanatban érkezik meg Gregor, akit az eredményes megoldás érdekében a magát immár halálra szánt Ravelszki szinte felszabadult vidámsággal fogad: „Miniszterelnök úr, csak nem egy idegösszeroppanás hozta ide?” Gregor fenyegetően válaszol: „...ha bukunk, együtt bukunk... és te kerülsz alulra”. Majd Ravelszkiék szeméretveti: nem vették észre a jóindulatát abból, hogy a temetői botrány után még élnek. Ugyanis ki voltak osztva a szerepek, mondja Gregor, és rövid példát ad a hatalom pokoli mesterkedéséről: Ritát a magát látszólag megvesztegetni hagyó portáson keresztül úgy manipulálták, hogy Ravelszkit beszélje rá a szökésre, azt követően pedig már egyszerű lett volna a Jensen házaspár nyomtalan eltüntetése, de Gregor hallgatott Balthra: várjanak, hátha Ravelszki kapitulálni fog. „És most itt az eredmény!” – kiáltja ingerülten.

Ebből Ravelszki rögtön megérti a lényeget: „...a miniszterelnök urat talán külföldi rádióhírek impresszionálhatták...” Gregor magát elárulva közbevág:

„Meghallgattad, mi? Élvezed, hogy most megindulnak az akciók az elmekórházban sínylődő Ravelszki megmentésére... Csakhogy azóta a nyomdagépek is megindultak”, s a postáskisasszony „Egy áruló arcképéhez” című vallomása bent lesz a reggeli lapokban.

Ez a közlés azonban az önfeláldozásának leleplező hatásában biztos Ravelszkit már nem döbbsenti meg. Rita kezét megfogva búcsúzik, s Gregor felé intve mondja: „Nyugodj meg, csillagom, azt mondtad egyszer, az efféle emberek csiszolják élesre lelkünk pengéjét.” Majd Gregorhoz: „Rákényszerítelek, hogy másodszor megölj” – és kirohan az ajtón. Gregor utána kiált: „Órült! Most meg kiteszi magát, hogy rálőjenek! Ne nyúljatok hozzá”, de már hangzik is két lövés, s Ravelszki holtan terül el a folyóson.

Gregor azonban még most sem akarja feladni, s Rita megjegyzésére: „Nehezebb lesz itt magának ezután hazudnia”, azzal válaszol: „módosítani kell a holnapra kiadott jelentés szövegén”. S a kérdésre, hogy a halottat is rágalmazni akarja-e, így felel: „Én még élek.”

Gregor távozása után megszólal a telefon, s a Ritát vigasztalni igyekvő ápolónő ingerülten válaszolja „Itt nincs semmiféle miniszterelnök... Ez szanatórium.” Majd a kagylót lerakva: „Hogy a miniszterelnök titkárnője öngyilkos lett... Mit tartozik ez ránk?” De lassan megérti a helyzetet: Hát ez nem is szanatórium? „Mit kerestek itt a miniszterelnök?... Lehet, hogy a rádióban igazat mondtak be? Aki odakint fekszik, az csakugyan Ravelszki volt. De miért kellett neki meghalnia?”

Rita válasza: „Mert a népnek joga van az igazsághoz, és neki a becsületéhez.”

A dráma Rita által mondott utolsó szavai a történetek túlmagyarázásának is tűnhetnek, ám ha az őszirózsás forradalom és Károlyi mai megítélésére gondolunk, akkor nagyon is időszerűek.